

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ Й УСТАНОВКИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДІВЧАТ МОЛОДОГО ВІКУ І ЖІНОК

MARRIAGE AND FAMILY VALUES AND ATTITUDES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF YOUNG GIRLS AND WOMEN

У статті проаналізовано результати вивчення вікових особливостей домінуючих цінностей і шлюбно-сімейних установок сучасних дівчат і жінок, а також установлення їх зв'язку з показниками особистісного розвитку. В українському суспільстві спостерігаються суттєві зміни у світогляді, де пріоритети поступово зміщуються від традиційних цінностей батьківства до індивідуальних прагнень. Сьогодні важливими є цінності, зумовлені відмовою від батьківства, пошуком внутрішнього задоволення, любов'ю до себе, прагненням до самовдосконалення та кар'єрного росту.

Дослідження здійснювали завдяки таким психодіагностичним методикам, як «Опитувальник особистісної зрілості» (О.С. Штепа), методика «Рольові очікування та домагання у шлюбі» авторства О. Волкової та Г. Трапезнікової, а також анкета «Уявлення про сім'ю». У дослідженні взяли участь дівчата і жінки денної та заочної форм навчання, які навчаються за спеціальністю «Психологія» в Національному університеті «Львівська політехніка» та Донбаському державному педагогічному університеті. Вибірка становила 160 осіб, серед яких 92 дівчат віком 20–25 років, 28 жінок віком 26–40 років та 40 жінок віком 41–60 років.

Було виявлено, що для дівчат 20–25 років установка на народження дітей є частиною особистісних цінностей або життєвих планів, тоді як батьківсько-виховна сфера відображає практичну рольову установку, яка може бути менш актуальною або більш віддаленою у часі.

У жінок 26–40 років і 41–60 років цінність «мати дітей» сприймається як елемент життєвого ідеалу та частина особистих цінностей, тоді як батьківсько-виховна сфера пов'язана з конкретними практичними обов'язками, що зумовлює такий ідеал, але сприймається більше як соціальна чи рольова відповідальність.

Ключові слова: особистісна зрілість, шлюбно-сімейні установки, сімейні цінності, рух childfree, молодість, дорослість і пізня дорослість.

The article analyzes the results of studying age characteristics of dominant values and marriage and family attitudes of modern girls and women, as well as establishing their connection with indicators of personal development. In Ukrainian society, there are significant changes in worldview, where priorities are gradually shifting from traditional parenting values to individual aspirations. Today, values determined by the rejection of parenthood, the search for inner satisfaction, self-love, the desire for self-improvement and career growth are important. The research was carried out thanks to such psychodiagnostic methods as the "Personal Maturity Questionnaire" (O.S. Shtepa), the "Role Expectations and Harassment in Marriage" method by O. Volkova and G. Trapeznikova, as well as the questionnaire "Perceptions of the family". Girls and women of full-time and part-time education, majoring in Psychology at Lviv Polytechnic National University and Donbas State Pedagogical University, took part in the study. The sample consisted of 160 people, including 92 girls aged 20–25, 28 women aged 26–40 and 40 women aged 41–60.

It was found that for girls aged 20–25, the attitude towards having children is part of personal values or life plans, while the parenting sphere reflects a practical role attitude, which may be less relevant or more distant in time.

Among women aged 26–40 and 41–60, the value of "having children" is perceived as an element of a life ideal and part of personal values, while the parental and educational sphere is connected with specific practical duties, which determines such an ideal, but is perceived more as social or role responsibility.

Key words: personal maturity, attitudes towards marriage and family, family values, childfree movement, youth, maturity and late adulthood.

УДК 316.36:17.022.1-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.67.27>

Логвінова Д.В.

к.психол.н.,

доцент кафедри теоретичної

та практичної психології

Національний університет

«Львівська політехніка»

Логвінов О.В.

студент II курсу магістратури

Харківський національний університет

радіоелектроніки

Постановка проблеми. Сьогодні проблема зниження народжуваності є актуальною для більшості розвинутих країн. Серед населення зростає небажання створювати сім'ї та народжувати дітей, що надає цій проблемі великого політичного значення. Недостатня кількість дітей ставить під загрозу стабільність суспільства та його майбутнє: без нового покоління неможливо забезпечити сталий розвиток. Для цього потрібно створювати умови для існування здорових і щасливих сімей. Зміна коефіцієнтів народжуваності впливає на позицію робочої сили та створює різне навантаження на ресурси. Низька народжуваність сьогодні може призвести до браку працівників у майбутньому, що становить загрозу для економіки. Проблема полягає не лише в чисельності людей працездатного віку, а й у їхній

підготовці, навичках, освіті та здатності відповідати вимогам ринку праці. Деякі дослідники акцентують, що важливим є не лише кількість новонароджених, а й соціально-демографічний профіль батьків. Найбільше це стосується білих освічених жінок, які все частіше вибирають не народжувати дітей. Протягом останніх п'ятдесяти років темпи зростання населення планети сповільнюються. Середній коефіцієнт народжуваності у світі – близько 2,2 дитини на жінку, що лише трохи перевищує рівень самовідтворення. Зменшення народжуваності у Сполучених Штатах пояснюють змінами у світогляді. За даними дослідження Pew Research Cente, 47% дорослих у віці 18–45 років заявляють, що навряд чи матимуть дітей, причому 57% із них кажуть, що просто не хочуть цього. Майже 1 з 5 дорослих не хоче дітей, і підґрунтям

такого вибору часто є особисті цінності та життєві обставини, включаючи економічні чинники й бажання зберегти свободу [2].

Ця проблема є надзвичайно актуальною і для України, зважаючи на значні втрати населення через російсько-українську війну, масову еміграцію дівчат та жінок дітородного віку, а також низькі прогнози економічного розвитку та стабільності. Війна не лише призводить до втрат життя, а й руйнує умови для створення сімей, народження і виховання дітей. До того ж проблеми з ефективністю законотворчого процесу, чіткістю прав та обов'язків громадян ускладнюють створення сприятливих умов для збільшення населення. Ці чинники у поєднанні формують серйозні виклики для демографічної стабільності та майбутнього країни.

Потрібно зазначити, що в Україні, як і в інших розвинених країнах, небажання молодих людей народжувати дітей часто пов'язують зі змінами у цінностях та сімейно-шлюбних установках. Зниження чисельності населення в Україні не можна пояснити виключно наслідками війни, адже цей процес почався задовго до неї, особливо серед мешканців великих міст, де поширеним явищем стало «відкладене материнство». Інтенсивний темп життя та прагнення досягнути матеріального добробуту й професійного успіху вимагають від молодих людей значних енергетичних, часових і фінансових ресурсів. До того ж соціальні програми підтримки молодих сімей не працювали належним чином ще до початку війни, і це змушувало молодь вкладати всі свої життєві ресурси, щоб залишатися конкурентоспроможними й успішними.

Аналіз теоретичних концепцій. У психології є достатня кількість праць, присвячених вивченню ціннісної сфери сучасної молоді, їхніх шлюбно-сімейних установок. Серед зарубіжних науковців найбільш відомі роботи Л. Керролл [7] і Е. Блекстоун [6], які вивчають рух *childfree*, розглядаючи такі аспекти, як гендер, раса, сексуальна орієнтація, політика, екологія та фемінізм. Вони ставлять під сумнів стереотипи, які оточують бездітних людей, і підкреслюють, що звільнення розуму від застарілого мислення про батьківство та репродукцію створить кращий світ, вірять у те, що добровільна бездітність пов'язана з пошуком задоволення зсередини. У їхніх роботах бездітність розглянуто не лише як особистий вибір, а й як соціальний рух, що впливає на різноманітні аспекти суспільства. Блекстоун аргументує, що визнання та прийняття бездітності можуть допомогти зменшити соціальний тиск та упередження, створюючи більш підтримуюче оточення для всіх. Інших позицій дотримуються Памела Дж. Смок, Крістін Р. Шварц [9], Джеймс А. Світ [10], З. Мокомане [8]. Дослідники зосереджуються на вивченні сімейної

демографії, взаємозв'язку між роботою та сімейними обов'язками, соціальному захисті й політиці, а також репродуктивному здоров'ї підлітків і молоді. Їх мета полягає у розумінні того, як соціально-економічні та демографічні зміни впливають на різноманітну сімейну динаміку, що так само відображається на добробуті та благополуччі сімей.

В українській психології дослідженню цінностей молоді та її шлюбно-сімейних установок присвячено роботи Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді [1], А.М. Грись [3], Н. Огарева [4], О.В. Сазонова [5] та ін. У роботах досліджено психологічні аспекти сімейних установок молоді з акцентом на соціокультурні зміни, що формують ці установки, а також на сімейні цінності, які впливають на стабільність шлюбів і гармонізацію відносин. Окрема увага приділяється психологічній готовності до шлюбу, уявленням про подружнє життя та важливості комфортних стосунків. Дослідження вказують на кризу в українській сім'ї, виражену у високій незадоволеності подружнім життям, дисфункціональних стосунках, частих конфліктах і тенденції до розлучень, що призводить до зростання кількості малодітних сімей.

Аналіз та інтерпретація емпіричних результатів. Метою нашого дослідження було вивчення домінантних цінностей та шлюбно-сімейних установок сучасних дівчат і жінок, а також установлення їх зв'язку з показниками особистісного розвитку. В українському суспільстві спостерігаються суттєві зміни у світогляді, де пріоритети поступово зміщуються від традиційних цінностей батьківства до індивідуальних прагнень. Сьогодні важливими стають цінності, зумовлені відмовою від батьківства, пошуком внутрішнього задоволення, любов'ю до себе, прагненням до самовдосконалення та кар'єрного росту. Люди все частіше фокусуються на наповненні свого життя яскравими подіями й особистими досягненнями. Якщо порівняти сучасне покоління з поколінням 70-х років, можна помітити, що останні більше цінували родинні стосунки і дітей, яких уважали великою цінністю. Для них родина була основною опорою, тоді як у сучасному контексті молодь схильна надавати перевагу власному розвитку та самореалізації. Ці зміни можуть бути зумовлені впливом глобалізації, економічними чинниками, а також змінами в культурних цінностях, які підкреслюють важливість особистого щастя й задоволення на шкоду традиційним сімейним цінностям. Соціологічні дослідження підтверджують, що покоління 70-х років більшою мірою орієнтувалося на колективні цінності, тоді як сучасна молодь має більш індивідуалістичний підхід до життя.

Перевірку гіпотези здійснювали за допомогою таких психодіагностичних методик,

як «Опитувальник особистісної зрілості» (О.С. Штепа), методика «Рольові очікування та домагання у шлюбі» авторства О. Волкової і Г. Трапезнікової, а також анкети «Уявлення про сім'ю». У дослідженні взяли участь дівчата і жінки денної та заочної форм навчання, які навчаються за спеціальністю «Психологія» в Національному університеті «Львівська політехніка» та Донбаському державному педагогічному університеті. Вибірка нараховує 160 осіб, серед яких 92 дівчат віком 20–25 років, 28 жінок віком 26–40 років та 40 жінок віком 41–60 років. Розподіл досліджуваних на молодий, дорослий вік і пізній дорослий вік співвідноситься з концепціями Д. Левінсона та Е. Еріксона, які розглядали особистісний розвиток крізь різні етапи життя людини, зокрема виокремлюючи конкретні періоди, такі як молодість, дорослість і пізня дорослість.

Аналіз результатів за методикою О.С. Штепи, яка визначає показники та рівень особистісної зрілості, показав статистичну перевагу показників у старшій віковій категорії досліджуваних. На рис. 1 можна чітко простежити відмінності за шкалами «Глибинність переживань» ($N=14,721$; $p \leq 0,001$), «Синергічність» ($N=13,256$; $p \leq 0,001$), «Толерантність» ($N=9,938$; $p \leq 0,01$), «Контактність» ($N=15,177$; $p \leq 0,001$). Звичайно, це можна пояснити обсягом життєвого досвіду, що припускає розвинуту схильність до глибокого емоційного світосприйняття, поєднання інтелектуальних й емоційних аспектів особистості, наявність власної життєвої філософії та загальної орієнтації на життя. Зазначимо, що показники

молодшої групи досліджуваних відрізнялися меншими значеннями за всіма шкалами методики. Порівняльний аналіз, що здійснювали за допомогою критерія Kruskal-Wallis H, підтвердив статистично значущі відмінності за зазначеними параметрами.

За допомогою методики «Рольові очікування та домагання у шлюбі» (О. Волкової, Г. Трапезнікової) ми вивчали установки та зміст сімейних цінностей серед дівчат і зрілих жінок. У межах цієї методики автори виокремили сім сфер: «інтимно-сексуальні стосунки», «особистісна ідентифікація з партнером», «батьківські обов'язки», «соціальна активність», «господарсько-побутова сфера», «моральна та емоційна підтримка», «зовнішня привабливість партнера». Зазначимо, що методика О. Волкової та Г. Трапезнікової призначена для вивчення узгодженості сімейних цінностей у подружніх парах. Нас цікавили установки на сімейні цінності, тому ми взяли за основу лише зміст тверджень і підхід до категоризації сімейних цінностей. Обробку й аналіз отриманих результатів здійснювали за аналогією з попередньою методикою.

На рис. 2 за виступами у групових профілях можна побачити цінності, які є пріоритетними для жінок різних вікових категорій. Для дівчат віком 20–25 років основними цінностями є «ідентифікація з партнером» і «зовнішня привабливість». Жінки віком 26–40 років зосереджені на «інтимно-сексуальній сфері» та «вихованні дітей». Для старшої вікової групи значущості набуває «інтимно-сексуальна сфера». Вікові відмінності за зазначеними

Рис. 1. Розподіл середніх показників за методикою О.С. Штепи «Опитувальник особистісної зрілості»

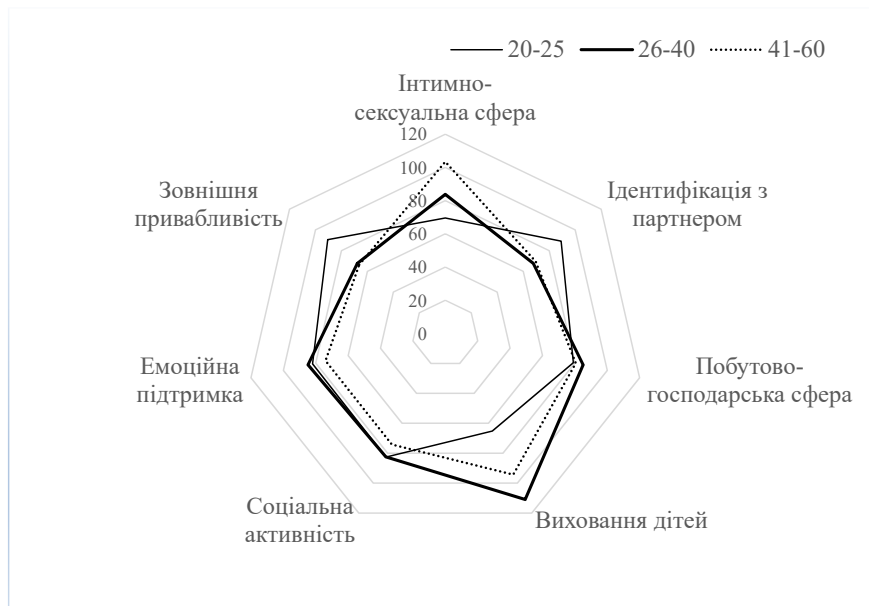

Рис. 2. Розподіл показників сімейних цінностей за методикою РОД (О. Волкова, Г. Трапезнікова)

сферами відповідали статистично значущим показникам (табл. 1). Результати тесту Краскала – Уолліса засвідчують значущі відмінності між групами, що підтверджує зміну важливості батьківсько-виховної сфери на різних етапах життя. Цінність цієї сфери різко зростає у віці 26–40 років, коли жінки активно зайняті вихованням дітей. У молодшій групі цей аспект менш актуальний, а у старшій – змінюється в напрямі більш підтримувальної та наставницької ролі. Це підтверджує, що батьківсько-виховна сфера має динамічний характер, який адаптується до різних періодів життя, що робить її актуальною в різних формах для різних вікових груп.

Припускаємо, що отримані показники можуть також указувати на тенденцію «відкладеного материнства», коли цінність «виховання дітей» становиться значущою після тридцяти. Це явище набуває актуальності в багатьох країнах, де жінки мають більше можливостей для самореалізації у професійній і суспільній сфе-

рах, кар’єрного росту, освіти, що також призводить до відмови від раннього материнства. Зміни в сімейних структурах і підтримка рівності також впливають на бажання або готовність народжувати дітей у більш пізньому віці. Із біологічного погляду відкладене материнство може супроводжуватися ускладненнями зі здоров’ям як для матері, так і для дитини. Із віком знижується фертильність, а ризик викиднів, ускладнень під час пологів і хромосомних аномалій у плода зростає. Також треба згадати про психологічний тиск через суспільні очікування або через страх упущених можливостей. З іншого боку, відомо, що в країнах із розвиненими програмами підтримки сімей жінки мають більше ресурсів для поєднання кар’єри й материнства. Відсутність підтримки також може посилювати бажання відкласти народження дітей.

Для уточнення очікувань, уявлень про сім’ю, її пріоритетних цінностей ми запропонували учасникам дослідження проранжувати сфери

Таблиця 1

Розподіл показників за шкалами методики «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (О. Волкова, Г. Трапезнікова)

Шкали методики	Mean Rank 20–25 років	Mean Rank 26–40 років	Mean Rank 41–60 років	Kruskal-Wallis H
Інтимно-сексуальна сфера	69,57	83,73	103,38	15,403***
Ідентифікація з партнером	89,15	67,73	69,54	8,086*
Господарська сфера	79,05	85,14	80,58	0,377
Сфера виховання дітей	65,22	110,98	94,30	25,993***
Соціальна активність	82,63	82,50	74,21	1,001
Емоційна підтримка	82,03	84,82	73,96	1,161
Зовнішня привабливість	90,55	67,71	66,33	10,350**

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$

від найбільш значущих до найменш значущих. Для ранжування було запропоновано сім сфер: «життя з коханою людиною», «наявність дітей», «набуття смислу життя», «упорядкування інтимних стосунків», «вирішення матеріальних проблем», «набуття впевненості у собі», «сприяння кар'єрі». Опис груп за вираженістю ціннісних пріоритетів ми здійснювали за допомогою показників середніх рангів.

Порівнюючи сімейні цінності, зазначимо, що для дівчат віком 20–25 років пріоритетними є сфери «наявність дітей», «сєнс життя», «упорядкування інтимних стосунків» та «матеріальне забезпечення». У жінок старших вікових категорій на першому плані є «упевненість у собі», «сприяння кар'єрі» та «сєнс життя» (особливо для жінок 41–60 років). Ці пріоритети відображають вікові завдання: для молоді важливими є пошук коханого, створення сім'ї та народження дітей, тоді як для старших жінок

сім'я асоціюється із сєнсом життя, упевненістю, статусом, взаємною підтримкою та допомогою.

Привертає увагу невідповідність між відповідями молодих дівчат, отриманими за методикою РОД, та ранжуванням пріоритетних сімейних сфер. Якщо в методиці РОД виховання дітей дівчата оцінювали низькими балами, то відповіді на анкету засвідчили високе значення цієї сфери серед сімейних цінностей. Це свідчить, що, з одного боку, у дівчат є установка на народження дітей, але з іншого – бракує бажання або готовності присвятити своє життя їх вихованню. Цю розбіжність можна пояснити або можливостями для самореалізації, що відкрилися в країні за останні десятиріччя, або нестабільністю в економічній та соціальній ситуації, спричиненою російсько-українською війною (табл. 2).

Для виявлення структурних зв'язків та закономірностей між показниками особистісного

Рис. 3. Розподіл пріоритетів у сімейних цінностях (за результатами анкети)

Таблиця 2

Розподіл відповідей за анкетною «Уявлення про сім'ю»

Шкали методики	Mean Rank 20–25 років	Mean Rank 26–40 років	Mean Rank 41–60 років	Kruskal-Wallis H
Життя з коханою людиною	81,39	78,20	80,08	0,128
Наявність дітей	86,85	67,20	75,20	4,696'
Сєнс життя	80,67	72,91	85,43	1,240
Упорядкування інтимних стосунків	84,33	68,82	79,85	2,485
Матеріальна забезпеченість	82,65	77,79	77,45	0,4479
Упевненість у собі	76,12	84,09	88,06	2,107
Сприяння кар'єрі	79,03	81,41	83,24	0,252

Примітка: ' – $p \leq 0,1$

розвитку, сімейно-рольовими установками та пріоритетних сімейних цінностей досліджуваних нами був проведений кластерний аналіз результатів на кожній вибірці окремо. Це дало змогу ідентифікувати основні кластери характеристик, що відображають особливості світогляду та пріоритетів кожної вікової групи, а також краще зрозуміти, як формуються установки на створення сім'ї, батьківсько-виховні ролі та інші життєві цінності. Насамперед нас цікавило питання співвідношення цінності батьківства з іншими показниками. Аналіз дендрограм, отриманих на трьох вибірках, показав відсутність зв'язку між цінністю «мати дітей» і рольової установки на батьківство. У всіх трьох групах дані установки/цінності входили в різні кластери. Були відзначені вікові особливості в розташуванні цих параметрів серед інших характеристик. У жінок 26–40 і 41–60 років цінність «мати дітей» знаходилася в кластері, що відповідає за сімейно-життєві цінності та створення сімейного затишку у зв'язці з одними й тими ж самими змінними, а саме – із сімейними цінностями «сім'я надає

сенса життю» та з «життя з коханою людиною». Відстані між змінними перебували в межах від 3 до 5 евклідових одиниць, що свідчить про дуже тісні зв'язки між зазначеними цінностями. «Готовність до виконання батьківської функції» в усіх групах завжди була пов'язана з особистісними властивостями у кластері, що відображає особистісний розвиток жінок. Так, у групі 26–40 років готовність до виконання батьківсько-виховних функцій пов'язувалася з «ідентифікацією з партнером», а в групі 41–69 років – із соціальною активністю та емоційною підтримкою. Іншими словами, у групі жінок віком 26–40 років готовність виконувати батьківсько-виховні функції переважно асоціювалася з тісною ідентифікацією з партнером, що може означати важливість партнерських стосунків у контексті батьківства та виховання. У групі жінок віком 41–69 років така готовність більше співвідносилася із соціальною активністю та наданням емоційної підтримки, що може свідчити про розширення сімейної ролі жінок на соціальну сферу та важливість взаємодії з тими, хто оточує. Хоч обидві вікові групи

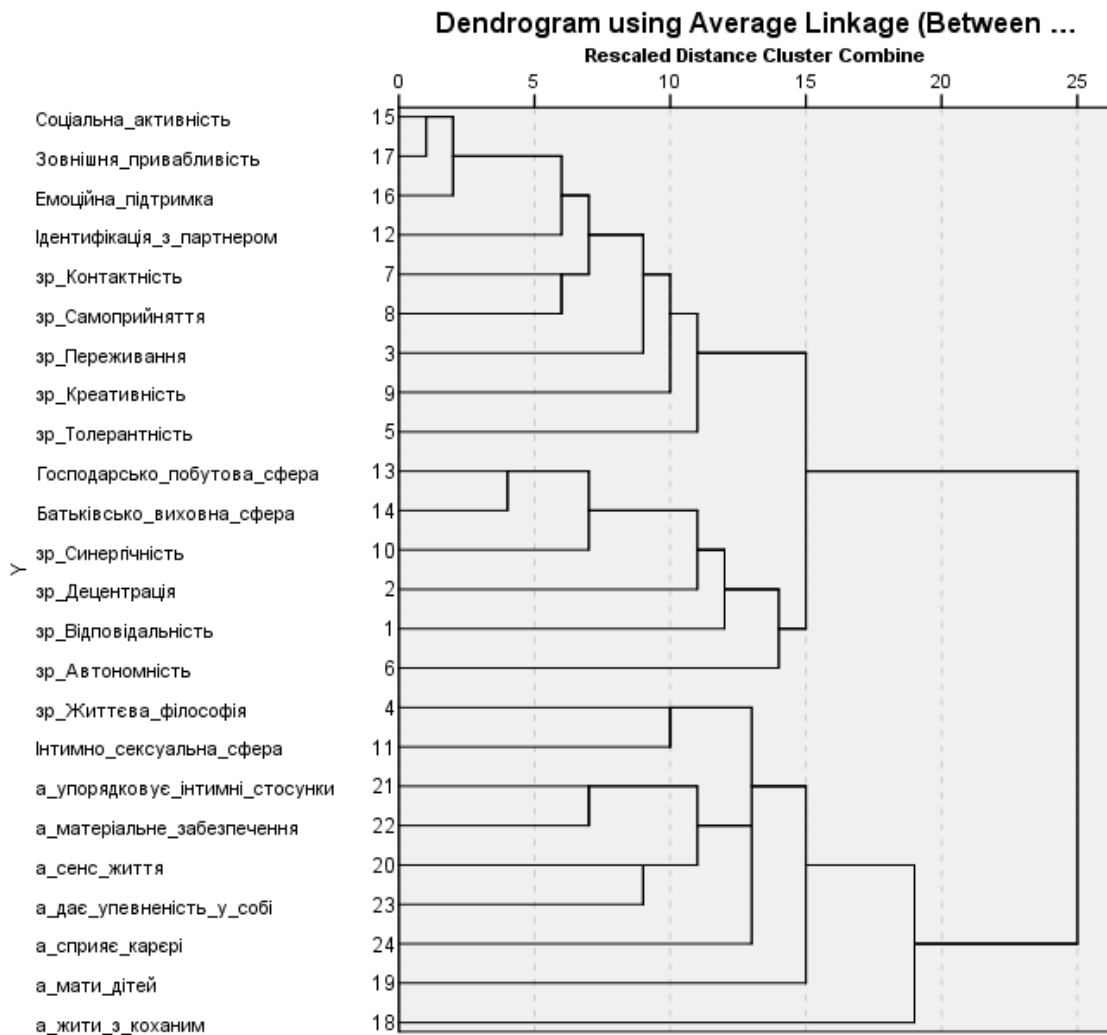

Рис. 4. Ієрархічна структура цінностей і установок жінок віком 20–25 років

демонструють відмінні зв'язки між готовністю до виховання і контекстуальними чинниками, між ними спостерігалася певна подібність у значущості таких зв'язків, що свідчить про спільні тенденції у сприйнятті соціального й емоційного складника виховання.

У дівчат 20–25 років цінність «мати дітей» і рольова установка «батьківсько-виховна сфера» також мають вияв у різних кластерах, проте «мати дітей» пов'язувалася з іншими змінними на відстані до 15 евклідових одиниць, що свідчить про її змістову відмінність від інших цінностей. Батьківсько-виховна сфера також, як і в жінок 41–60 років, ближче знаходилася до господарсько-побутової сфери (рис. 4). Припускаємо, що для дівчат установка на народження дитини («мати дітей») може бути ідеєю або цінністю, орієнтованою на майбутнє, яка є частиною загальної життєвої філософії чи планів на майбутнє. Водночас «батьківсько-виховна сфера» стосується конкретної ролі вихователя, яка вимагає практичних навичок, відповідальності та знань. Оскільки дівчата, ймовірно за все, не пов'язують себе з конкретно батьківською роллю, ці дві установки не поєднуються.

Окрім того, установка на народження дітей може бути емоційною або ціннісною установкою, що відображає бажання мати дітей у майбутньому, але не обов'язково означає готовність до ролі вихователя. «Батьківсько-виховна сфера» може вимагати усвідомленого підходу, відповідальності й конкретних знань, з якими дівчата ще не ототожнюють себе. Також розміщення зазначених аспектів у різних кластерах можна пояснити тим, що цінність «мати дітей» сприймається більше як особистісний ідеал або прагнення, тоді як «батьківсько-виховна сфера» пов'язується з практичними обов'язками та відповідальністю, що може бути ще неактуальним для дівчат.

Висновки за результатами проведеного дослідження. Здійснене дослідження дало змогу виявити вікові особливості жінок у ставленні до виконання батьківської функції. Було виявлено, що для дівчат 20–25 років установка на народження дітей є частиною особистісних цінностей або життєвих планів, тоді як батьківсько-виховна сфера відображає практичну

рольову установку, яка може бути менш актуальною або більш віддаленою в часі.

Жінки 26–40 та 41–60 років цінність «мати дітей» сприймають як елемент життєвого ідеалу та частину особистих цінностей, тоді як батьківсько-виховна сфера пов'язана з конкретними практичними обов'язками, зумовленими цим ідеалом, але сприймається більше як соціальна чи рольова відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль : Нова книга – Богдан, 1999. 383 с.
2. *Голос Америки*. 3 жовтня 2024 р. Як низька народжуваність у США впливає на економіку. URL: <https://x.com/holosameryky/status/1841742574480195808?prefetchTimestamp=1731611803314>
3. Грись А.М. Особливості ставлення до майбутнього сімейного життя в період дорослішання. *Актуальні проблеми психології*. Т. XI. Вип. 21. С. 94–113.
4. Ohareva N.M. Influence of marital and family relations on demographic processes in Ukraine. URL: https://www.researchgate.net/publication/380000930_Influence_of_marital_and_family_relations_on_demographic_processes_in_Ukraine
5. Сазонова О.В. Сімейні цінності та рольові установки подружніх пар. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 39. С. 272–295.
6. Blackstone Amy. *Childfree by Choice: The Movement Redefining Family and Creating a New Age of Independence* Penguin Publishing Group. 2019. 304 p. URL: <https://soundcloud.com/penguin-audio/childfree-by-choice-by-dr-amy>
7. Carroll Laura. *Families of Two: Interviews with Happily Married Couples Who Don't Have Children*. Xlibris; First Edition (November 20, 2000). 204 p.
8. Mokomane Zitha. The impact of demographic trends on families. URL: <https://social.desa.un.org/sites/default/files/inline-files/DemographicTrends-FamilyImpact%20ZITHA%20MOKOMANE.pdf>
9. Smock Pamela J., Schwartz Christine R. The Demography of Families: A Review of Patterns and Change. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7329188/pdf/nihms-1602255.pdf>
10. Sweet James A. Demography and the Family November 2003 Annual Review of Sociology 3(1):363–405. URL: https://www.researchgate.net/publication/234838152_Demography_and_the_Family